आदिवासी जनजाती विकास योजना

कजरा सिंचाई आयोजना, रुपन्देही

१. आदिवासी जनजाती/जनता

यो उप-आयोजनाको क्षेत्रमा अधिकांशत तराई क्षेत्रका जनता र केही नजिकका पहाडी जिल्लाहरुबाट बसाई सरी आएका मानिसहरु बसोबास गर्दछन् । जनसंख्याको १४ प्रतिशत थारु (आदिवासी जनता), ६.६ प्रतिशत दलीत, ८ प्रतिशत गुरुङ्ग भएको र बसाई सरी आएका आदिवासी मानिसहरुमा गुरुङ्ग पनि भएको सर्भेक्षणले देखाएको छ । कुल १२०० हेक्टर कमाण्ड क्षेत्र भएको कजरामा कुल ७७७ घरपरिवार भएको र परिवारको औषत आकार ८.६ व्यक्तिहरु भएको देखिन्छ ।

२. कमजोर जनजातिहरुका सवाल र जोखिमहरु

व्यक्तिगत आधारमा प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित हुनेहरु बाहेकका आदिवासी जनजाती समुदायहरुमा यस आयोजनाले कुनै पनि प्रतिकूल असर पार्ने छैन । नमूना पुनर्वास कार्ययोजनामा उल्लेख भए अनुसार उप-आयोजनाबाट प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित परिवारहरु मध्ये सत प्रतिशत परिवार (१७ घर परिवार) आदिवासी समुदायका छन् । तर कमाण्ड क्षेत्रको कुल जनसंख्याको बनौटमा उनीहरुको हिस्सा भने १४ प्रतिशत मात्रै छ । अधिकाँश आदिवासी जनजाती र अन्य कमजोर समुहहरु वर्तमानमा निर्णय गर्ने प्रकृयामा सीमान्तमा परेका छन् र अन्य व्यक्ति सरह आयोजनाबाट लाभ लिने स्थितिमा उनीहरु छैनन् । यस कमजोर समुह[1] (

---

[1] उप-आयोजना अन्तर्गतका कमजोर समुहहरुमा आदिवासी, दलीत, गरिब महिला वा महिला घरमूली भएका परिवार, बधुँवा श्रमिक, भूमिहिन, अतिक्रमण गर्ने व्यक्ति, सुकुम्बासी आदि समावेश छन् । आदिवासी जनजाती विकास योजना र कमजोर समुदाय विकास योजनालाई अन्तरपरिवर्तनीय शव्दहरुको रपमा प्रयुक्त गरिएको छ ।

जसमा आदिवासी जनजाती समेत समावेश छन्, अर्थात थारु, दलीत, महिला, सिमान्तमा परेका कृषक, भूमिहिन, अधियामा वाली लगाउने आदि) का सवालहरु सम्वोधन गर्नुपर्नेआवश्यकता छ ताकि उनीहरु पनि आयोजनाका सक्रिय लाभान्वित वर्ग हुन सकुन् । यी वर्गहरु आफ्नो सीमित र खण्डित स्वामित्व एवं गरिबीको कारणले सिंचाईको फाइदामा कम वा सीमित पहुँच भएका व्यक्तिहरु हुन् ।

आफ्नो जातीयता वा अन्य सामाजिक-आर्थिक बिशेषताहरु जे भए तापनि अधिकाँश कमजोर समुहहरु सदैव उच्च जोखिममा छन् र उनीहरुलाई फाइदा उपलब्ध गराउने तर्फ पर्याप्त मात्रामा लक्षीत कृयाकलापहरु संचालन नगरेमा उनीहरु सीमान्तमै रहि रहनेछन् । कमजोर जनताको मुख्य मुख्य सवाल र समस्या एवं संभाव्य जोखिमहरुलाई उपयुक्त र प्रभावकारी ढंगले समाधान गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता केही सवालहरु निम्नानुसार छन् ।

क्रसं	सवाल र समस्याहरु	भेद्यता र जोखिम
१.	उच्च असाक्षारता, सूचनामा न्यून तहको पहुँच, आयोजनाको असर तथा न्यूनीकरणका उपायहरु सम्बन्धी चेतनाको कमी, कमजोर नेतृत्व र व्यवस्थापकिय क्षमताको कमी	आयोजनाको फाइदामा पहुँच नहुन सक्ने र आयोजनाका फाइदाका सम्बन्धमा उनीहरुको अधिकारको वारेमा अनभिज्ञ रहन सक्ने । सचेतनाको कमीको कारणले आफ्नो जीविकामा सुधार ल्याउन आयोजनाको समर्थन प्राप्त गरी उपयोग गर्न अरु व्यक्तिको तुलनामा पछि परि रहने छन् ।
२.	क्षतिपूर्ति वा अन्य नगद सहयोग, ज्याला रकम उचीत ढंगले व्यवस्थापन	प्राप्त गरेको रकम (क्षतिपूर्ति समेत) वा नगद सहयोगको दुरुपयोग गर्नसक्ने वा निहित स्वार्थ भएका व्यक्तिहरुबाट शोषित भई यस्तो रकम

	गर्ने क्षमताको कमी	अनुत्पादक खर्चमा लगाउन सक्ने ।
		निर्णय गर्ने प्रक्रियामा निरन्तर सीमान्तमा रहि रहन सक्ने र आयोजनाको फाइदामा ठालू वर्गको वर्चस्व कायमै रहन सक्ने ।
३.	सामाजिक, मानविक, भौतिक, आर्थिक तथा प्राकृतिक श्रोत र व्यवस्थापनको कमी	प्राचिन सामाजिक मान्यता र पहिचानहरु टुक्रिने र हराउने सम्भावना जस्तै परिवार र पारिवारिक मद्दतको कमी
	वेरोजगारी र न्यून ज्याला	स्रोत साधन सम्पन्न कृषकहरुबाट शोषित हुनसक्ने ।
४.	कमजोर जनताको बहुसंख्यक हिस्सा ज्यालादारी भएको र कामको लागि वसाई सर्ने समेत भएको हुँदा उनीहरुमा मादक पदार्थको कुलत वस्ने र एचआईभि/एडस् लाग्न सक्ने संभावना रहेको	एच आइभि/ एड्स र यौनजन्य कृयाकलापबाट सर्न सक्ने अन्य रोगहरुबाट संक्रमित हुनसक्ने, बढ्दो मादक पदार्थ सेवन र जुवा, तास खेल्ने कुलतको कारणले प्रतिकूल स्वास्थ्य तथा आर्थिक असरबाट प्रभावित हुन सक्ने, र यी सबै कृयाकलापहरु बढ्दो स्वास्थ्य सम्बन्धी जोखिम र पारिवारिक तनाव तथा सामाजिक मूल्यको ह्रास तर्फ धकेल्न सहयोगी हुन सक्ने ।

३. आदिवासी जनजाती विकास योजना अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु र बजेट

आदिवासी जनजाती विकास योजना अन्तर्गतका कार्यक्रमहरु उप-आयोजना क्षेत्रका लक्षीत समूहका आवश्यकताहरुमा केन्द्रित छन् । यसको लागि समुदायहरुमा लक्षीत समुहहरुको छनौट र गठन सावधानीपूर्वक गरी नेतृत्व

विकास, सीप अभिबृद्धि तथा आयमूलक कृयाकलापहरुमा उनीहरुलाई सहयोग गर्न सामग्री तथा सेवाहरु उपलव्ध गराउन जरुरी छ । जल उपभोक्ता संस्था, गाविस र गैर सरकारी संस्थाहरुले आयोजनाका कृयाकलापहरुबाट कमजोर जनताहरु पनि लाभान्वित भएको सुनिश्चित गर्ने गरी आयोजनाका कृयाकलापहरुको छनौट र कार्यान्वयन गर्न सहयोग तथा समर्थन उपलव्ध गराउनु पर्दछ ।

तालिका २- कमजोर समुह विकास कार्यक्रमहरु र अनुमानित बजेट

क.सं.	आदिवासी/कमजोर जनताका सवालहरु सम्बोधन गर्ने कृयाकलापहरु	को जिम्मेवार छ ?	अनुमानित बजेट
१.	सूचना, शिक्षा तथा सञ्चार कार्यक्रमहरुलाई कमजोर जनताको आवश्यकतासंग एकीकृत गर्ने आयोजनाका कृयाकलापहरु सिभिल कार्य, बैठक, कार्यशाला भ्रमणहरु आदिमा कमजोर जनताको उच्चतर सहभागिता र संलग्नता	आयोजना/ गैर-सरकारी संस्था/ जल उपभोक्ता संस्था आयोजना / ठेकेदार जल उपभोक्ता संस्था/ गैर सरकारी संस्था	आयोजना अन्तर्गतकासूचना, शिक्षा र संचार कृयाकलापहरु कमजोर जनताका आवश्यकताहरु प्रति पर्याप्त मात्रामा अभिमुख भएको कुरा आयोजना/ गैर-सरकारी संस्थाले सुनिश्चित गर्ने आयोजना अन्तर्गत तालीम कार्यक्रमहरुको आयोजना गर्ने, जल उपभोक्ता संस्थाका वैठकहरु/अन्य कृयाकलापहरुमा कमजोर जनता सकृय रुपले सहभागी भएका र ज्यालादारी काम प्राथमिकताका साथ पाएको सुनिश्चित गर्ने समान कामको लागि समान

			ज्याला सुनिश्चित गर्ने
२.	वचत ऋण समुहहरु गठन गरी वचत गर्ने वानी विकास गर्ने, कमजोर समुह, आदिवासी, जनजातीलाई उत्पादनमूलक कृयाकलापहरुमा नगदको समुचित उपयोगका लागि परामर्श सेवा उपलव्ध गराउने	आयोजना/ गैर सरकारी संस्था/ जल उपभोक्ता संस्था	प्रति योजना रु. २५००००/- सम्म
३.	सामुदायिक संरचनाहरु जस्तै स्कूल, भवन, खानेपानी सुविधा, सिंचाइ, बजार आदिको सुधार ।	आयोजना/ जिल्ला कृषि विकास अधिकृत/ गैर सरकारी संस्था	प्रति योजना रु. ५,००,०००/- सम्म
४.	स्वास्थ्य सुरक्षा सेवा, जनचेतना अभिबृद्धि, अभियान, पोष्टरिङ्ग, कण्डमको वितरण आदिको माध्यमबाट एचआइभि/एड्स नियन्त्रण गर्ने	आयोजना / ठेकेदार/ स्वास्थ्य चौकी / गैर-सरकारी संस्था	प्रति योजना रु. २,५०,०००/- सम्म ।
५.	अन्य (स्थानीय आवश्यकता र		

	संभाव्यतामा आधारित		
	जम्मा		प्रति योजना रु. १०,००,०००/- सम्म ।

आदिवासी जनजाति विकास योजना अन्तर्गत प्रति उपआयोजना तहको अनुमानित लागत लगभग रु. १०,००,०००/- सम्म विभिन्न कार्यहरु जस्तैः १) आयमूलक, २) संरचना विकास /सुधार, र ३) स्वास्थ्य र सरसफाईमा खर्च गर्न सकिने छ ।[3] कार्यक्रम अन्तर्गतको केही खर्च सहायक तहका कृयाकलापहरु कार्यान्वयन गर्न बढी जिम्मेवार रहेका गाविस, गैर-सरकारी संस्था र जल उपभोक्ता सस्थाहरुबाट व्यहोरिने अपेक्षा गरिएको छ ।

साथै, समुहको आवश्यकता र स्थानीय प्राथमिकताका आधारमा उप-आयोजनाका कार्यक्रमहरु फरक फरक हुन सक्दछन् । स्थानीय संस्था, जल उपभोक्ता सस्था, गाविससंग निकट परामर्श गरी बिशेषज्ञहरुले कार्यान्वयनको विस्तृत समय तालिका, अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण योजना लगायत आदिवासी जनजाति विकास योजनाहरु तयार गर्नु पर्दछ ।

४. कार्यान्वयन सम्बन्धी रणनीतिहरु

आयोजनाले अधिकाँश दलीत रहेको कमजोर जनता तथा भूमिहिन, अतिक्रमण गर्ने व्यक्ति, सुकुम्बासी र महिला घरमूली भएका घर परिवारहरु लगायतका आदिवासी जनजातीलाई सहयोग गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरु लगायतका प्रभावकारी रणनीतिहरु ग्रहण गर्नेछ ।

- सूचना, शिक्षा र संचार रणनीतिहरुलाई यी समुहहरुमा अझ बढी केन्द्रित र उत्तरदायी बनाउन थप जोड दिने । सूचना, शिक्षा र संचार प्याकेज र

[3] उप-आयोजना तहमा आदिवासी जनजाती/कमजोर जनतासंग निकट परामर्श गरी खर्चको अनुमान निकालिनेछ ।

कृयाकलापहरुमा कमजोर समुहहरुको उच्चतर सहभागिता सुनिश्चित गर्ने संयन्त्रका बारेमा आयोजनाले विचार गर्नुपर्ने ।

- प्रतिकूल रुपमा प्रभावित जनता, गरीब र आवश्यकता भएका परिवारहरुलाई प्राथमिकता दिई आदिवासी जनतालाई सीपमूलक तालीम उपलव्ध गराउने ताकि उनीहरुले निर्माणको अवधिमा र संचालन तथा मर्मत सम्भारको अवधिमा समेत आयोजनामा निरन्तर काम गर्न सकुन् ।

- प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित आदिवासी जनजातीलाई तालीम र रोजगारीका सम्बन्धमा पहिलो प्राथमिकता दिई त्यसपछि अन्य कमजोर आदिवासी जनजातीलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

- उप-आयोजनाको बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा संभव भएसम्म स्थानीय जनतालाई रोजगारी उपलव्ध गराउने कुरा उल्लेख गरिनेछ ।

- ज्याला दर सरकारबाट निर्धारण गरिएको न्यूनतम ज्याला दर भन्दा घटी हुनु हुंदैन ।

- लिङ्ग, जात र जाती जे सुकै भए तापनि कामदारहरु प्रति समान व्यवहार गर्नु पर्दछ ।

- सीपमूलक तालीम दिई रोजगारी तथा आयमूलक अन्य कृयाकलापहरुमा स्थानीय जनताको संलग्नता सहज बनाउन गैर सरकारी संस्थाहरुले काम गर्नु पर्नेछ ।

- पानी आपूर्ति तथा वितरणमा कमजोर समुहहरु (आदिवासी जनजाती, दलीत, महिला घरमूली भएका घरपरिवार, सीमान्तमा रहेका कृषकहरु) लाई संभव भएसम्म प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

- यी समुहले जल उपभोक्त संस्था र गाउं स्तरीय जल उपभोक्ता समुहहरुमा पर्याप्त मात्रामा प्रतिनिधित्व गर्नु पर्दछ ।

- कमजोर समुहहरुको क्षमता अभिबृद्धि गर्न सहयोग उपलव्ध गराउने र सम्बद्ध सरकारी निकायहरु (जिल्ला कृषि कार्यालय, जिल्ला पशु स्वास्थ्य कार्यालय, बैंक, सहकारी, महिला विकास कार्यालय आदि) का नियमित सेवाहरुमा उनीहरुको पहुँच अभिबृद्धि गर्ने । खासगरी, गैर सरकारी संस्था र अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरुले सीप अभिबृद्धि गर्ने विभिन्न उपाय, क्षमता विकास र सशक्तिकरणका लागि कमजोर समुहहरुलाई सहयोग गर्न सक्दछन् ।

५. स्थानीय निकायको सहयोग

स्थानीय निकायहरु खासगरी गाउँ विकास समितिहरुले उप-आयोजना क्षेत्रभित्रका कमजोर समुहहरुको हेरविचारमा गतिशील भूमिका निभाउन आवश्यक छ । स्थानीय निकायको रुपमा गाउँ विकास समितिले आफ्ना कार्यक्रमहरुलाई आयोजना, गैर-सरकारी संस्था र जल उपभोक्ता संस्थाहरुसंग समन्वय गरी गरीब र कमजोर समुहहरु प्रति अभिमूख गराउनु पर्दछ ।

६. संस्थागत प्रबन्ध

समाजशास्त्री/संस्था संगठकले डिभिजन/सब-डिभिजन तथा जिल्लास्थित सबै सम्बद्ध निकायहरुसंग समन्वय गरी उप-आयोजना तहमा आदिवासी जनजाति विकास योजना कार्यान्वयन गर्नेछ । स्थानीय तहमा सरकारका विभिन्न सम्बद्ध निकायहरु तथा कार्यान्वयन गर्नेछ । स्थानीय तहमा सरकारका विभिन्न सम्बद्ध निकायहरु तथा स्थानीय संगठनहरुसंग आयोजना क्षेत्रका जनता खासगरी उप-आयोजनाबाट प्रतिकूल रुपमा प्रभावित आदिवासी जनजातीलाई उनीहरुको बिशिष्टिकृत सेवा तथा सामग्री उपलव्ध गराउन सम्पर्क स्थापित गरिनेछ । समाजशास्त्री/संस्था संगठकले सूचना, शिक्षा र संचार कृयाकलापहरु तथा जिल्ला

कृषि कार्यालय र पशु सेवा/पशु चिकित्सा कार्यालयहरुका विस्तारित सेवाहरु यस्ता समुहहरुसम्म उपयुक्त र प्रभावकारी ढंगले पुगेको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यसैगरी, स्वास्थ्य चौकी, उप-स्वास्थ्य चौकी, गैर-सरकारी संस्था र गाउं विकास समितिहरुसंग पनि तिनका सेवाहरु प्रभावित जनतालाई उपलव्ध गराउनका लागि समन्वय गरिनेछ ।

७. कार्यान्वयन समयतालिका

आदिवासी जनजाती विकास योजना अन्तर्गतका कृयाकलापहरु दुई बर्ष भित्रमा सम्पन्न गरिनेछन् । आयोजना चक्र अर्थात (१) निर्माण पूर्व, (२) निर्माण अवधिमा, र (३) निर्माण पछि विभिन्न समयमा यस्ता कृयाकलापहरु संचालित हुनेछन् । समुहको गठन, परामर्श र जानकारी आदान प्रदान जस्ता तयारीका कामहरु प्रारम्भिक अवधि अर्थात आयोजना डिजाइनको चरणमा रहेको अबस्थामा सम्पन्न गरिनेछन् । आदिवासी जनतालाई रोजगारी उपलव्ध गराउने, वचत गर्ने वानी विकास गर्ने र आफ्नो आर्जन वा आयको उपयुक्त ढंगले उपयोग गर्ने, स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतनाको व्यवस्था तथा एचआइभि/एड्स लगायत विरुद्ध सुरक्षाका उपायहरु उपलव्ध गराउने जस्ता सहयोग कार्यान्वयन चरणमा उपलव्ध गराईनेछ । यो चरण दोस्रो बर्षमा प्रारम्भ हुनेछ । आदिवासी जनजाती विकास योजना अन्तर्गत कार्यान्वयन पछिका कृयाकलापहरु जस्तै सामग्री वा आगत, विस्तारित सेवा उपलव्ध गराउने, सरकारी तथा गैर-सरकारी सेवाहरुमा पहुँच अभिबृद्धि गर्ने जस्ता कामहरु निर्माण कार्य सम्पन्न भई संचालन तथा मर्मत सम्भारको चरण शुरु भएपछि सम्पन्न गर्नु पर्दछ । तथापि, उप-आयोजना प्रारम्भको विस्तृत योजना र डिजाइन ज्ञात भएपछि वास्तविक समयतालिकामा परिमार्जन गर्नुपर्ने हुनसक्छ ।